

ملیحه کشیر *
اصغر کفشچیان مقدم**

تاریخ دریافت: ۹۹۰۲۰۱ تاریخ پذیرش: ۹۹۰۳۰۲۸
DOI:10.22055/PYK.2020.15951 https://paykareh.scu.ac.ir/article_15951.html

بررسی تأثیر کیفیت‌های بصری محیط بر نقاشی دیواری

چکیده

بیان مسئله: نقاشی دیواری در ارتباط با سه عامل مخاطب، معماری و محیط پدید می‌آید. از میان این عوامل، محیط نقش اساسی در خلق اثر دیواری دارد؛ چرا که مهم‌ترین وجه تمایز نقاشی دیواری از دیگر انواع، شکل‌یافتن آن تحت تأثیر شرایط و ویژگی‌های محیط است. محیط پیرامون اثر، به‌عنوان یک مجموعه بصری، عوامل و کیفیات گوناگونی را شامل می‌شود که در رابطه مستقیم یا غیرمستقیم با اثر دیواری بوده و شناخت آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد. این پژوهش درصدد پاسخ به چگونگی رابطه و تأثیر کیفیت‌های بصری محیط بر نقاشی دیواری است.

هدف: تبیین تأثیر کیفیات بصری محیط، به‌عنوان یکی از راهکارهای بهبود و ارتقای سطح کیفی نقاشی‌های دیواری در منظر شهری است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

یافته‌ها: کیفیت‌های بصری محیط که عبارتند از شرایط اقلیمی، فضای فرهنگی و هویتی، موقعیت جغرافیایی، شرایط نوری و رنگ حاکم بر فضای محیط، هر کدام ویژگی‌ها و محدودیت‌های مختص به خود را داشته که بسته به شرایط دیوار، تأثیراتی تعیین‌کننده بر فرایند طراحی و اجرای دیوارنگاره‌ها دارد؛ لذا بررسی آن‌ها، ضمن دستیابی به قابلیت‌های موجود در فضای محاط کننده اثر و به‌فعالیت درآوردن آن‌ها، به ایجاد فضایی هماهنگ و خلق آثار دیواری مطلوب‌تر می‌انجامد. از این رو نقاشی‌های دیواری را، ضمن حفظ عناصر بنیادین هنری، می‌توان تابعی از محیط حاکم بر دیوار و کیفیات بصری وابسته به آن دانست، که در تکنولوژی، فرم و محتوا نیز باید با آن در تناسب باشد.

کلیدواژه:

نقاشی دیواری، دیوارنگاری، کیفیت بصری محیط، منظر شهری، هنر محیطی

نویسنده مسئول، کارشناسی ارشد نقاشی، دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران*
m.kashiry@yahoo.com
دانشیار دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران**
kafshchi@ut.ac.ir

مقدمه

نقاشی دیواری^۱ از مهم‌ترین روش‌های بیان هنری انسان در طول تاریخ بوده که بنا بر نیاز انسان و شیوه زندگی وی، روش‌های گوناگونی در طراحی و اجرای آن به کار گرفته شده است. این آثار در گذشته معمولاً در محیط‌های داخلی و در عصر حاضر، با توجه به نیاز روز و تغییر کاربرد آن، اغلب در فضای باز و شهری به کار می‌رود. از این رو عوامل مؤثر در دگرگونی و آسیب آن نیز تغییر یافته است. نقاشی دیواری همواره در ارتباط با محیط، معماری و مخاطب پدید می‌آید.^۲ بی‌شک بدون شناخت محیط و مؤلفه‌های تأثیرگذار آن، نمی‌توان ساختاری متناسب و هماهنگ با آن، به لحاظ جنبه‌های بصری، معنایی و تکنولوژی در اثر ایجاد کرد. محیط یک اثر دیواری، مجموعه‌ای از عوامل و کیفیات است که در ارتباط مستقیم و غیرمستقیم با اثر می‌باشد؛ لذا نقاشی دیواری باید از آن بهره گرفته و با آن هماهنگ شود. از آنجایی که امروزه نقاشی دیواری اغلب در حوزه هنرهای شهری^۳ اجرا می‌شود، همواره در معرض نور خورشید، آلاینده‌ها، شرایط جوی، جغرافیایی و فرهنگی محیط قرار دارد؛ بنابراین به طور قطع از کیفیت‌های بصری برآمده از این عوامل محیطی تأثیر می‌پذیرد. وسعت استفاده از نقاشی‌های دیواری در منظر شهری و تأثیرپذیری مستمر آن‌ها از کیفیات بصری محیط، ضرورت پژوهش درباره چستی و چگونگی این تأثیر را آشکار می‌سازد. هدف این پژوهش، تبیین تأثیر کیفیات بصری محیط، به‌عنوان یکی از راهکارهای بهبود و ارتقای سطح کیفی نقاشی‌های دیواری می‌باشد. پژوهش حاضر با فرض بر آن که توجه به کیفیات بصری محیط و تأثیرات آن، از طراحی ایده تا اجرای اثر، نقش مهمی در ارتقای کیفی نقاشی دیواری خواهد داشت، در صد پاسخ به این پرسش‌ها است که کیفیات بصری محیط محاط‌کننده نقاشی دیواری چیست؟ و تأثیر آن بر نقاشی دیواری چگونه است؟

روش پژوهش

مقاله حاضر، از نظر هدف کاربردی است. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و گردآوری اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. اما برخی مستندات تصویری منطبق بر تحلیل مؤلفه‌های پژوهش، از منابع اینترنتی تأمین شده است. این نمونه‌ها اغلب فاقد اطلاعات دقیق از جمله مشخصات اثر و هنرمند می‌باشند؛ ولی از آن جهت که نمونه‌های منتخب به‌منظور تعمیم به مباحث و شاخصه‌های کلی پژوهش مناسب بوده‌اند، ارائه شده است.

پیشینه پژوهش

در پژوهش‌هایی که تا کنون در زمینه نقاشی دیواری صورت پذیرفته، به جنبه‌های متفاوتی همچون تاریخچه و سیر تحول، مضامین و جنبه‌های فنی و قابلیت‌های تکنیکی آن پرداخته شده است. اما در ارتباط با موضوع این مقاله، مطالعات اندکی در قیاس با اهمیت مسأله صورت گرفته است که به برخی از مرتبط‌ترین آن‌ها می‌توان اشاره کرد «کفشچیان مقدم» در پژوهشی‌هایی به نام «چگونه یک نقاشی دیواری را ساماندهی کنیم؟» (۱۳۸۵) و «بررسی ویژگی‌های نقاشی دیواری» (۱۳۸۳) به بیان خصوصیات و قابلیت‌های نقاشی دیواری و شیوه ساماندهی آن پرداخته است. مقالاتی که به‌نوعی به رابطه نقاشی دیواری با محیط و مخاطب پرداخته‌اند، مقاله «بررسی هماهنگی نقاشی دیواری‌های تهران با محیط شهری (با رویکرد روان‌شناسی گشتالت» (۱۳۹۵) از «فهیمی فر و

ایمانی» است، که با روش روان‌شناسی گشتالت به سنجش هماهنگی ده نقاشی دیواری تزئینی با محیط اشاره و به این نتیجه دست می‌یابد که اکثر نقاشی‌های دیواری تزئینی تهران به لحاظ رنگی در تناسب با محیط بوده، اما از نظر فرمی و موضوعی هماهنگی لازم را ندارند. مقاله «ارزیابی دیوارنگاری معاصر تهران از دیدگاه مخاطب» (۱۳۹۰) نوشته «کفشچیان‌مقدم، دارش و رویان»، نقاشی‌های دیواری معاصر تهران را، با توجه به روابط زیباشناسانه و کارکرد آن در ارتباط با محیط و اهداف اجتماعی و تاریخی، از دیدگاه مخاطبین مورد مطالعه قرار داده است. نتایج این مقاله، ضعف دیوارنگاری‌های تهران در تناسب با محیط، معماری بنا و مخاطب را نشان می‌دهد. همچنین در مقاله «خوانش بصری گرافیک محیطی در فضاهای شهری با تأکید بر نقاشی دیواری» (۱۳۹۶)، از «سجادزاده، کریمی مشاور و وحدت»، جهت ارزیابی نقاشی‌های دیواری تهران از منظر مخاطبان، مؤلفه‌های موقعیت استقرار، ساختار بصری، محیط و معماری پیرامون نقاشی دیواری به‌صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفت. مقاله «درآمدی بر نقش دیوارنگاره‌ها در هویت شهری انسان‌گرا» (۱۳۹۲) از «پاکزاد» نیز، به مؤلفه‌های هویت در دیوارنگاره‌ها پرداخته است.

نقاشی دیواری

دیوارنگاری^۴، نقاشی دیواری و دیوارنگاره در دایره‌المعارف‌های فارسی معادل واژگان (Mural Painting)، (Wall Painting) و (Mural) در زبان لاتین تعریف شده‌اند. «هر نوع نقاشی که مستقیم بر روی دیوار ترسیم شود یا در جای دیگری کار گردد و سپس روی دیوار نصب شود، نقاشی دیواری گفته می‌شود. تفاوت عمده این نوع نقاشی با نقاشی سه پایه در آن است که نقاشی دیواری در تناسب با معماری و فضای اطراف خود ربط و تناسب پیدا می‌کند» (کفشچیان‌مقدم، ۱۳۸۳، ۶۹). لذا چون نقاشی دیواری تحت تأثیر شرایط و ویژگی‌های محیط شکل می‌یابد، هنرمند ملزم به رعایت ضوابطی است که محیط بر اثر تحمیل می‌کند.

محیط

«محیط به معنای احاطه‌کننده و فراگیرنده است، چیزی که اطراف چیزی را بگیرد. جایی که انسان در آن زندگی می‌کند، اعم از جامعه، شهر، کشور و ...» (نیک‌بخت و سیدصدر، ۱۳۸۱). محیط اثر دیواری، محدوده اطراف دیوار است که چگونگی ویژگی‌های آن، در چگونگی نقاشی دیواری از طراحی تا اجرا اثرگذار است. چرا که «زیبایی یک فضای ساختاری از انسجام و هماهنگی با محیط آن شکل می‌گیرد» (Smith, 1974, 120). منظور از محیط در رابطه با نقاشی‌های دیواری، مجموعه عواملی است که در پیرامون دیوار وجود دارد؛ اعم از عناصر و کیفیات بصری، که شامل عناصر قابل‌رویت و ویژگی‌های غیرقابل‌رویت می‌شود.

۱. شرایط اقلیمی محیط

«اقلیم (climate) یک مفهوم است و می‌توان آن را وضعیت آب و هوا در یک محیط خرد و کلان دانست» (پوردیهیمی، ۱۳۹۰، ۱). اقلیم هر منطقه را، شرایط جغرافیایی محیط طبیعی و مصنوعی آن به وجود می‌آورد. از آنجایی که دیوارنگاره‌های شهری باید در ارتباط با محیط بیرونی ارائه شوند، شناخت وضعیت آب و هوایی منطقه که در اصطلاح آن را اقلیم می‌نامند، ضروری به نظر می‌رسد؛ به‌ویژه در کشور ما که از تنوع شرایط

اقلیمی برخوردار است. هر اقلیم، تأثیری متفاوت بر دیوارنگاره‌ها دارد. از این‌رو توجه هنرمند به مشخصات حوزه‌های اقلیمی در مناطق مختلف، اهمیت فراوانی در اجرای آثار متناسب با اقلیم هر منطقه دارد. شرایط اقلیمی محیط در این موارد قابل بررسی است: گرما، سرما، رطوبت‌پذیری، تغییرات جوی فصول، شدت باد و باران و شدت تابش آفتاب؛ که البته در توجه به عوامل جوی منطقه، باید شرایط دائمی و درازمدت در نظر گرفته شود.

۱-۱. تأثیر شرایط اقلیمی محیط بر تکنولوژی و ماندگاری نقاشی دیواری

بیشترین تأثیرپذیری از شرایط اقلیمی در دیوارنگاره‌ها، در انتخاب متریال اثر و تکنیک اجرای آن و مقاومت تکنولوژی به‌کاررفته در برابر عوامل آب و هوایی می‌باشد. این امر ایجاب می‌کند از مواد و مصالحی در دیوارنگاره‌ها استفاده شود که با اقلیم ناحیه هماهنگ، و در برابر شرایط جوی آن مقاوم باشد. بنابراین به‌کارگیری هم‌سازی اثر و محیط، به معنای استفاده از مصالح و تکنولوژی سازگار با اقلیم منطقه‌ای، از ضروریات یک دیوارنگاره پایدار می‌باشد. به طور مثال، لازم است که در مناطق مرطوب مواد و مصالح رطوبت‌ناپذیر به‌کار گرفته شود، تا در برابر رطوبت و خوردگی حاصل از آن مقاوم باشد. این در حالی است که می‌توان با انتخاب آگاهانه مصالح همسان با محیط، از ویژگی‌های آب‌وهوایی هر منطقه، به نفع اثر بهره برد. در این مورد می‌توان به خلق دیوارنگاره با روینده‌های گیاهی اشاره کرد، که پس از بررسی کیفیت سازش آن با شرایط اقلیمی و جوی، می‌تواند انتخاب بسیار مناسبی برای محیط‌های رطوبت‌پذیر باشد (تصویر ۱). بدین شکل از رطوبت مکان، به‌عنوان یک کیفیت و قابلیت می‌توان بهره برد.

تصویر ۲.

بخشی از نقاشی دیواری، یکی از خیابان‌های تهران
منبع: نگارندگان

تصویر ۱.

دیوارنگاره، کشت روینده‌های گیاهی روی دیوار.
منبع: www.Pinterest.com

بررسی تأثیر عوامل آب و هوایی در مناطق چهارگانه اقلیمی^۵ نشان می‌دهد که جهت قرارگیری دیوار، در اثرپذیری از میزان دریافت ریزش‌های جوی و نور خورشید نقش اساسی دارد. با توجه به اینکه، دو عنصر محیطی رطوبت و تابش خورشید در کیفیت بصری و ماندگاری نقاشی دیواری بسیار مهم می‌باشد، لازم است که جهت جغرافیایی در دیوار، به‌منظور مکان‌یابی بستر دیوارنگاره مورد توجه واقع شود. البته در مناطق معتدل، بدین‌علت که شدت تابش آفتاب و وزش باد و بوران به مراتب کمتر است، آزادی بیشتری در انتخاب دیوار وجود دارد؛ اما در مناطق سردسیر و گرمسیر که از تابش آفتاب سوزان و یا شدت سرمای شدید برخوردار است، توجه به جهت قرارگیری

دیوار ضروری می‌باشد. در مجموع می‌توان گفت که شرایط اقلیمی، پایداری دیوارنگاره را به واسطه تأثیر بر بستر آن، متریب اثر و تکنولوژی ایجاد آن، تحت‌تأثیر قرار می‌دهد؛ و عدم توجه به آن آسیب جدی بر کیفیت و ماندگاری دیوارنگاره وارد خواهد کرد. بدین صورت که استفاده غیر کارشناسانه از مواد و تکنیک نامتناسب با شرایط آب و هوایی و در نظر نگرفتن جهت جغرافیایی دیوار، آثار را دچار عوارضی از جمله پوسیدگی، ورقه‌ورقه‌شدن و رنگ‌پریدگی خواهد نمود؛ این تخریب زود هنگام خود موجب آلودگی بصری شهر می‌شود (تصویر ۲).

۲. شرایط فرهنگی و فضای هویتی محیط

فرهنگ «مجموعه باورها، دانش‌ها، معارف، آداب و رسوم، و ارزش‌هایی است که جامعه‌ای بر مبنای اعتقادات خود آن را تکامل بخشیده و بر اساس آن زندگی می‌کند» (نقی‌زاده، ۱۳۸۵، ۱۰۲). در بطن هر جامعه انسانی، نظام فرهنگی خاصی برقرار است که به نوعی برخاسته از هویت آن جامعه است. هویت یک محیط نیز، حاصل ویژگی‌های بارز آن محیط می‌باشد که این ویژگی‌ها از عواملی چون پیشینه تاریخی و فرهنگی آن منطقه، وجود ساختمانی با کاربری خاص و یا وقوع رویدادی خاص در آن حاصل می‌شود.

۲-۱. تأثیر شرایط فرهنگی و فضای هویتی محیط بر نقاشی دیواری

خاستگاه اجتماعی نقاشی دیواری، که با هدف ارتباط عمومی با مخاطب طراحی و تولید می‌شود و همچنین لزوم هماهنگی آن با محیط ایجاد می‌کند که هنرمند به ساختارهای فرهنگی و هویتی محیط توجه داشته باشد. در این راستا هنرمند می‌تواند با هدایت بصری مخاطب به عناصر شاخص هویت‌مند، و با استفاده از طرح‌ها و فرم‌های بومی و تاریخی در دیوارنگاره‌های شهری، هم سطح کیفی تعامل اثر و هم کیفیت منظر را در محیط ارتقاء دهد. همچنین کاربرد صحیح این نشانه‌های تصویری، می‌تواند حس تناسب بین اثر دیواری و محیط را در محتوا نیز ارتقاء دهد. مساجد ایرانی را می‌توان به عنوان نمونه کاملی از برقراری مطلوب حس هویت‌مکانی نام برد (تصویر ۳). «در مساجد ایرانی با تأکید بر عینیت‌بخشیدن به روح معنوی مکان، مجموعه‌ای از اصول و ضوابط ملموس (اعم از شکل، رنگ، مصالح، نقش) در سازماندهی کالبد مسجد به کار گرفته شده است. محصولش مکانی معنادار، با هویتی روشن، خوانا و به یادماندنی است که به راحتی توسط مخاطب ادراک می‌شود» (تولایی و پدوند، ۱۳۷۸، ۴۲).

تصویر ۳.

مسجد شیخ لطفاله اصفهان.

منبع: www.Wikipedia.org

از سویی، جنبه‌ای از زیبایی‌شناسی دیوارنگاره‌ها نیز در گرو ارتباط آن با هویت مکان می‌باشد. بدین دلیل که «ترجیحات زیبایی‌شناختی را نمی‌توان جدا از بررسی مفاهیم ذهنی افراد نسبت به مکان دانست؛ چرا که ادراک زیبایی همراه با عواطف شخصی و پیش‌زمینه ذهنی فرد در ارتباط است» (خاک‌زند، محمدی، جم و آقابرگی،

۱۳۹۳، ۱۸). این ادراک ذهنی که فرد با قرار گرفتن در یک محیط تجربه می‌کند در اصطلاح «حس مکان» می‌نامند. «فلاحت» می‌گوید «حس مکان به معنای ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم و بیش آگاهانه از محیط خود است که شخص را در ارتباطی درونی با محیط قرار می‌دهد. [...] از مفاهیم فرهنگی مورد نظر مردم، روابط اجتماعی و فرهنگی جامعه در یک مکان مشخص حمایت کرده و باعث یادآوری تجارب گذشته و دست‌یابی به هویت برای افراد می‌شود» (فلاحت، ۱۳۸۵، ۵۷). وی معتقد است که هنرهای شهری می‌تواند حس مکان را در شهر ارتقا داده و آن را در شهروند ایجاد کند. همچنین «جان لنگ»^۶ می‌نویسد «هویت یافتن یک اثر دیواری با معانی نمادین محیط، احساس تعلق مردم را نسبت به آن مکان افزایش می‌دهد» (لنگ، ۱۳۸۳، ۲۳۰). با این تعاریف می‌توان گفت دیوارنگاره‌های شهری، در صورت اثرپذیری از هویت مکان ایجاد می‌کند، قادر به تقویت حس مکان در مخاطب خواهند شد. در تاریخ هنر دیوارنگاری نیز، آثاری که با فرهنگ و هویت محیط در پیوند بوده‌اند، همواره برای مخاطب ملموس‌تر و در نتیجه موفق‌تر بوده‌اند. از جمله آثار دیه‌گو ریورا^۷، «در واقع ریورا با انتخاب موضوعی تاریخی از مکزیک، گزینش شخصیت‌های مشهور مکزیک، انتخاب نمادها و نشانه‌های بومی و منطقه‌ای و بالاخره تیپ‌سازی و فضا سازی بومی توانسته به فضای فرهنگی مخاطب نزدیک شود» (کفشچیان، ۱۳۸۳، ۷۴) (تصویر ۴).

تصویر ۴.

دیه‌گو ریورا، رویای یک بعد از ظهر
یکشنبه در پارک آلامادا، سالن
اصلی پلادو در پارک مرکزی
مکزیک، فرسک، ۱۹۴۷ م.
حدود ۶۰۰ متر مربع
منبع: www.Pinterest.com

شرایط فرهنگی و هویتی محیط نیز، در رابطه‌ای دوسویه، می‌تواند توسط قابلیت‌ها و ظرفیت‌های دیوارنگاره ارتقاء یابد. «از آنجایی که آثار هنری می‌توانند محیط را واجد صفت سازند، در شکل‌دهی به منظر فرهنگی شهرها، نقش کلیدی دارند» (زنگی، ۱۳۹۵، ۴۵). بدین صورت که نقاشی‌های دیواری، در صورت رعایت ارزش‌های فرهنگی، می‌توانند با اعمال اثر بر سیمای شهر بر لایه‌های ذهنی مخاطب تأثیر گذاشته و به تثبیت یا تقویت فرهنگ عمومی جامعه کمک کنند؛ به عبارتی می‌توانند کیفیت فرهنگی را به محیط بیفزایند (تصاویر ۵ و ۶).

تصویر ۶.

نقاشی دیواری، اصفهان، اجرای دانشجویی در فراخوان سازمان
زیباسازی اصفهان. منبع: www.isfahancity.blogfa.com

تصویر ۵.

امیر باقری و الهام زبانی، نقاشی دیواری، شیراز، ضلع شمال
شرقی میدان معلم، منبع: www.shiraz1400.ir

این در حالی است که «عدم سازگاری یک اثر هنری با فرهنگ عمومی، باعث می‌شود مکانیسم ساخت فرهنگ در یک مجموعه شهری و در نهایت در یک کشور مختل شود» (اسکندری، ۱۳۹۲، ۷۳)؛ به‌طورمثال اجرای شخصیت‌هایی که نسبتی با فرهنگ محیط نداشته، در عین این‌که به‌لحاظ زیباشناسی و تکنیک قابل قبول باشد، به فضای فرهنگی و هویتی مکان لطمه وارد می‌کند (تصویر ۷).

تصویر ۷.

نقاشی دیواری، گرافیتی، دیواره‌های
زمین ورزش فاز سه شهرک اکباتان.
منبع: www.Fardanews.com

لینچ^۸ در مقاله‌ای تحت عنوان «طرح شهر، نما و ظاهر شهر» معیارهایی برای تعیین نما و ظاهر خوب، بر پایه روانشناسی تعیین می‌کند که عبارت‌اند از «تهییج، تنوع، قابلیت‌شناسی، خاطره‌انگیزی، سرزندگی، هویت، تصویرپذیری، خوانایی، انعطاف‌پذیری، سادگی، وضوح، چیرگی بخشی از فرم، تطابق با محیط، معنی‌داری و آموزندگی» (خاک‌زند، محمدی، جم و آقابرگی، ۱۳۹۳، ۱۷). در میان هنرهای شهری، نقاشی دیواری از خوانش چشمگیری برخوردار است و می‌تواند واسطه خوبی برای انتقال تأثیرات نام‌برده بر ذهن شهروندان باشد. «با توجه به این‌که، خوانش عنصر معنا از طریق تصویر ساده‌تر و عمومیت‌یافته‌تر از فهم آن از طریق حجم و فرم معماری است، و شهروندان را در دریافت و شناخت هویت فرهنگی و اجتماعی محیط و در نتیجه سازمان‌دهی ذهنی منظر شهری یاری می‌کند، می‌توان دیوارنگاری شهری را عاملی مؤثر برای معنابخشی به فضا و درک بهتر آن توسط شهروندان دانست» (زنگی، ۱۳۹۵، ۴۳). اما برای تحقق این امر، هنرمند ملزم به شناخت مؤلفه‌های تعیین‌کننده محیط به لحاظ کارکرد و معنا می‌باشد؛ چرا که هر محیط بر اساس تشخیص و عملکرد خویش، شیوه و فرم خاص خود را در ایجاد دیوارنگاره می‌طلبد. بدین‌معنا که هر شهر، با توجه به ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و

زیباشناسی خود، از نیازهای بصری ویژه‌ای برخوردار است و تصاویر و مفاهیم متناسب با خود را می‌پذیرد. (تصاویر ۸ و ۹).

تصویر ۹.

نقاشی دیواری، برازجان، دیوار بیرونی هنرستان فنی علامه طباطبایی. منبع: www.Borazjancity.ir

تصویر ۸.

امیر باقری و الهام زبانی، نقاشی دیواری، شیراز، ضلع شمال شرقی میدان معلم، منبع: www.shiraz1400.ir

قبله نیز به عنوان یک کیفیت محیطی می‌تواند در محیط‌های خاص، دیوارنگاره‌ها را تحت تأثیر قرار دهد. از آنجایی که هنرمند باید بر اساس شأن کاربردی و معنایی مکان ایجاد اثر کند، لحاظ کردن محوریت قبله در اماکن مذهبی ضروری می‌نماید. هم‌چنین رعایت آن در آثاری که به لحاظ فرمی یا محتوایی با این کیفیت در ارتباطند، لازم است.

۳. موقعیت جغرافیایی محیط

هر دیوارنگاره، در یک موقعیت خاص از جغرافیای محیط واقع شده است و در ارتباط با شرایط آن مشاهده و دریافت می‌شود. لذا نسبت دیوارنگاره با وضعیت مکانی و جهت جغرافیایی منطقه، با میدان و زاویه دید مخاطب، و هم‌چنین با خط افق و شیب حاکم بر میدان دید منطقه قابل توجه است. بررسی این روابط نقش مهمی در ایجاد هماهنگی بصری میان نقاشی دیواری و شرایط جغرافیایی محیط دارد.

۳-۱. خط افق محیط

خط افق محیط، که جغرافیای محیط آن را بر دیوار تحمیل می‌کند، باید همواره در طراحی مورد توجه قرار گیرد. به گونه‌ای که خط افق نقاشی دیواری باید متناسب با افق دید دیوار در محل باشد. بدین معنا که خط افق تصویر بر اساس موقعیت مخاطب نسبت به دیوار لحاظ شده و فرم‌ها با توجه به آن طراحی شوند. اما در بسیاری از آثار، این موضوع نادیده گرفته شده و این عدم هماهنگی، موجب تخریب بصری زیباشناختی بنا و فضای معماری و هم‌چنین آزار بصری در نگاه مخاطب شده است.

۳-۲. شیب جغرافیایی محیط

شیب جغرافیایی محیط نیز، در صورت وجود، باید سنجیده و لحاظ شود. «به‌عنوان مثال تهران یک شهر کوهپایه‌ایست و منظر شهری از جنوب به شمال و شمال به جنوب به طور کامل متفاوت است؛ بدین معنا که میدان خوانش محور جنوب به شمال تهران شیب ۵ تا ۱۳ درصدی دارد. اگر قرار باشد دیوارنگاره در آن کار شود، باید

خط افق و شیب جغرافیایی در نظر گرفته شود» (کفشچیان مقدم، آدر مصاحبه با زیباسازی تهران، ۱۳۹۵). چنانچه وجود شیب در مکان‌یابی و ارائه طرح برای فضاهای شیب‌دار در نظر گرفته نشود، عدم انطباق خط افق نقاشی دیواری با خط افق محیط را موجب می‌شود؛ که در نتیجه تصویر نهایی به لحاظ بصری برای مخاطب ناخوشایند خواهد بود.

۴. شرایط نوری حاکم بر محیط

نورها به لحاظ کیفیت انتشار، شدت و ضعف، رنگ، تأثیرات شیمیایی و قابلیت‌های کاربردی و بصری، قابل بررسی هستند. در تقسیم‌بندی کلی بر اساس منشاء تابش، نور خورشید را نور طبیعی و نور حاصل از نورپردازی‌های دیگر را نور مصنوعی می‌نامیم. نور محیط، اعم از طبیعی و مصنوعی، به شکل‌های متنوعی بر دیوارنگاره‌ها اثر گذار است؛ نور کافی موجب دیده شدن کامل اثر می‌شود؛ می‌تواند بر جلوه و درخشش رنگ‌ها بیفزاید و کیفیت بصری بافت دیوارنگاره‌ها را تقویت کند؛ قادر است با قابلیت تولید جلوه‌های بصری متنوع، موجب تأکید بر قسمتی خاص از اثر شود. همچنین می‌تواند عوارضی از جمله رنگ‌پریدگی را ایجاد کند.

۴-۱. نور مصنوعی

در تأثیرگذاری نور بر دیوارنگاره‌ها، آنچه که نور مصنوعی را از نور طبیعی متمایز می‌کند، قابلیت کنترل آن است. این ویژگی می‌تواند در جایگاه خود بسیار مفید واقع شود. به واسطه این قابلیت نور مصنوعی، در شب نیز می‌توان جلوه‌های بصری بر آثار دیواری ایجاد کرد.

۴-۲. نور طبیعی

هر چند که بر خورداری از نور طبیعی خورشید برای دیده شدن اثر ضروری می‌باشد، اما باید به میزان تابش، زاویه و شدت آن نیز توجه شود؛ همچنین توالی و دگرگونی آن در ساعات مختلف روز اهمیت دارد. موقعیت دیوارنگاره در فضای باز، باید به گونه‌ای باشد که زاویه تابش خورشید، نورهای انعکاسی، بازتاب‌ها و سایه‌های ایجاد شده بر آن، موجب آزار چشم مخاطب نشود؛ بلکه احساس مطلوبی را القا کند. نور طبیعی، کیفیت‌های بصری متفاوتی در جهت‌های جغرافیایی متفاوت، بر دیوار و دیوارنگاره وارد می‌کند؛ بدین گونه که می‌توان آن را بر اساس زاویه تابش به نور شمالی، جنوبی، غربی و شرقی تقسیم کرد.

۴-۲-۱. نور شمالی

دیوارهایی که رو به شمال هستند، نور مستقیم دریافت نمی‌کنند. ساعات بیشتری از روز در سایه قرار داشته و از شدت تابش کمتری برخوردارند. نور تابیده شده از شمال بر دیوارنگاره‌ها، پراکنده، بدون سایه و انعکاس بوده و به اصطلاح سرد است.

۴-۲-۲. نور جنوبی

دیوارهای رو به جنوب در تمام مدت روز از نور خورشید بهره می‌برند و تنها در اقلیم متفاوت و فصول مختلف، کیفیت و میزان آن اندکی تغییر می‌کند. به طور معمول، در گرم‌ترین ساعات روز، نور به شدت به این دیوارها

می‌تابد، تا حدودی که چشم مخاطب آزرده می‌شود. نور جنوبی، سایه و انعکاس ایجاد کرده و به لحاظ جلوه‌های بصری و بازی با سایه‌ها و حجم‌ها بر دیوارنگاره‌ها بسیار تأثیرگذار است.

۴-۲-۳. نور غربی

در دیوارهای رو به غرب، نور غربی حاکم است. شدت تابش این نور ضعیف و زمان تابش آن کوتاه است؛ اما انعکاس‌ها در آن همچنان وجود دارند. نور غربی درخشش ایجاد کرده و رنگ‌ها در آن به زردی می‌گیرند.

۴-۲-۴. نور شرقی

دیوارهای رو به شرق، تنها در چند ساعت اولیه صبح از نور کافی برخوردارند و به سرعت سایه‌ای بلند و طولانی مدت بر آن‌ها حاکم شده و در طی روز دیگر بهره‌ای از نور ندارند. نور شرقی در زمان‌های معینی از صبح، از دور سایه اجسام را تولید می‌کند که اگر هنرمند موقعیت سایه‌اندازها و نقش سایه بر اثر دیواری را لحاظ نکرده باشد، آسیب‌زننده خواهد بود؛ اما چنانچه هنگام ایده‌پردازی این کیفیت به کار گرفته شود، می‌تواند عاملی برای تزیین اثر باشد. در نهایت می‌توان گفتا گسترش دیوار در طول محور شرقی-غربی، مناسب‌ترین حالت به لحاظ برخورداری از نور با شدت مناسب می‌باشد.

۵. فضای رنگی حاکم بر محیط

هر محیط شامل مجموعه‌ای از فضاها، حجم‌ها و سطوح رنگی گوناگون است، که به واسطه آن‌ها از حاکمیت رنگی خاص خود برخوردار می‌شود. اما حضور رنگ‌مایه‌های خاص در محیط‌های باز و در سطح گسترده‌تر در شهرها، تابع عامل اقلیم نیز می‌باشد؛ به عنوان مثال در شهرهای اقلیم گرم و خشک ایران - همانند یزد و کرمان - رنگ‌های گرم روشن، زردها و قهوه‌ای‌ها حاکم بوده و این به‌وضوح در معماری آن منطقه نیز قابل مشاهده است. همچنین در شهرهای واقع شده در اقلیم معتدل و مرطوب - شهرهای شمالی - غلبه رنگ‌های سبز و آبی، و در شهرهایی همانند تهران نیز حاکمیت رنگ‌های خاکستری و خنثی مشاهده می‌شود.

فضای رنگی نقاشی دیواری در هماهنگی با محیط به کیفیت زیباشناختی مطلوب دست می‌یابد. لزوم ایجاد این هماهنگی ایجاد می‌کند که دامنه رنگ‌های به‌کاررفته در اثر، از حاکمیت رنگ محیط تأثیر بپذیرد؛ همان‌گونه که ایتن می‌نویسد «مجموعه‌ای هماهنگ به نظر عام آن‌هایی هستند که بدون کنتراست شدید در کنار هم قرار گرفته باشند» (ایتن، ۱۳۸۰، ۲۴)؛ این در حالی است که بسیاری از دیوارنگاره‌های شهری به لحاظ رنگ در تعارض و کنتراست بالا با رنگ حاکم بر منظر شهری می‌باشند. در دهه‌های اخیر، به‌کارگیری رنگ با سطح نازل کیفیت، هارمونی و نشانه‌شناسی در نقاشی‌های دیواری، چهره شهرها را بیش از پیش دچار اغتشاش بصری کرده است. نمونه این ناهماهنگی در به‌کارگیری رنگ‌های تند با کنتراست بالا در کنار رنگ‌های خنثی و خاکستری محیط، در تصویر ۱۰ دیده می‌شود. اما در تصویر ۱۱ کاربرد رنگ‌های آرام و خاکستری‌های رنگین، در تعامل با رنگ‌های حاکم بر محیط، ایجاد هارمونی بصری کرده است.

تصویر ۱۱.

مهدی قدیانلو، رنگ اکریلیک روی سیمان، تهران.
 منبع: www.Persian-star.org

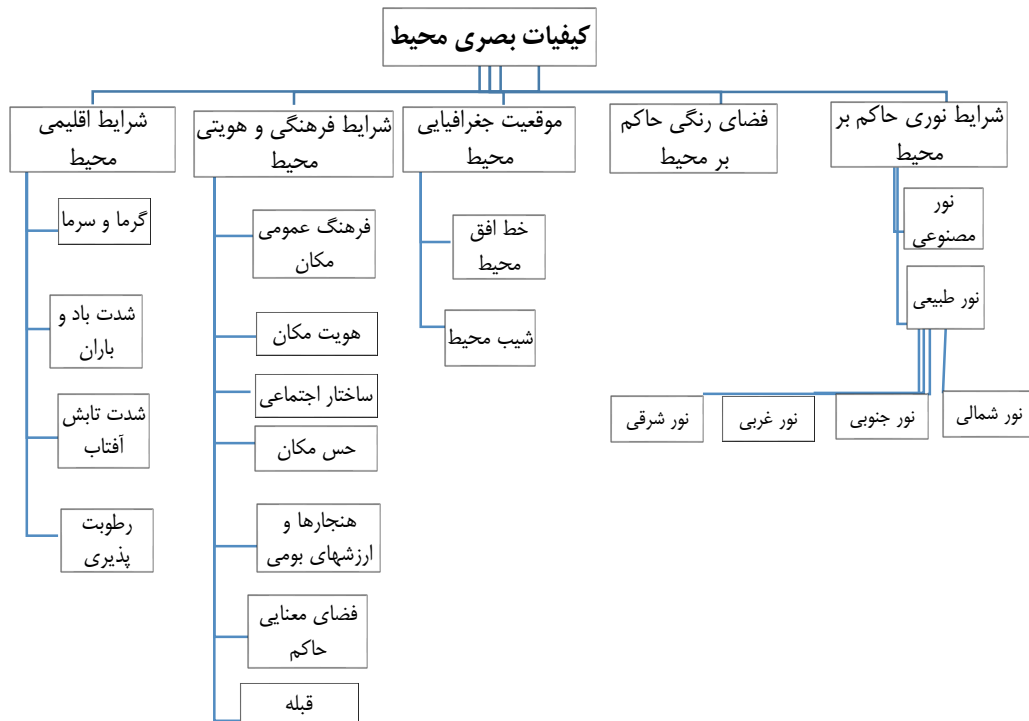
تصویر ۱۰.

نقاشی دیواری، رنگ روغن روی سیمان، تهران
 منبع: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران

بحث پیش از نتیجه‌گیری

۱. معرفی کیفیت‌های بصری محیط در ارتباط با نقاشی دیواری

با توجه به آنچه گذشت، چستی کیفیت‌های بصری محیط و چگونگی تأثیر آن بر نقاشی دیواری، در قالب نمودار زیر ارائه می‌شود.

نمودار ۱. معرفی کیفیت‌های بصری محیط در ارتباط با نقاشی دیواری. منبع: نگارندگان

۲. چگونگی تأثیر کیفیات بصری محیط بر نقاشی دیواری

۱-۲. تأثیر شرایط اقلیمی

شرایط اقلیمی به واسطه گرما و سرما، شدت باد و باران، شدت تابش آفتاب و رطوبت‌پذیری، مقاومت و ماندگاری دیوارنگاره را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تأثیر بر متریکال و تکنولوژی اثر اعمال می‌شود؛ لذا باید از مصالح و تکنولوژی متناسب با اقلیم محیط استفاده کرد تا بتواند در برابر شرایط جوی منطقه مقاوم باشد.

۲-۲. تأثیر شرایط فرهنگی و هویتی

هر محیط بر اساس تشخیص و عملکردش، و با توجه به ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و هویتی خود، خصوصیات بصری ویژه‌ای دارد؛ لذا صورت و مفاهیم متناسبش را در ایجاد دیوارنگاره می‌طلبد. ایجاد هویت متأثر از محیط در دیوارنگاره‌های شهری، با خوانایی شهر و معنابخشی به فضا توأم بوده و موجب تقویت حس مکان در مخاطب خواهد شد. همچنین بازتاب ارزش‌های فرهنگی در آن‌ها، علاوه بر ارتقاء سطح کیفی تعامل اثر، با تأثیر بر ذهن مخاطب به تثبیت و تقویت فرهنگ عمومی جامعه کمک می‌کند. اما گسست شکلی و محتوایی دیوارنگاره‌ها نسبت به فضای فرهنگی حاکم و هویت محیط، موجب مختل شدن مکانیسم ساخت فرهنگ در مجموعه و کاستن ارزش‌های بصری و ادراکی در هویت‌مندی مکان می‌شود.

۳-۲. تأثیر موقعیت جغرافیایی

موقعیت جغرافیایی محیط، اعم از خط افق و شیب جغرافیایی، بر خوانش دیوارنگاره‌ها نسبت به موقعیت مخاطب تأثیرگذار است؛ لذا در طراحی اثر باید به آن توجه شود؛ چرا که در صورت عدم هماهنگی، تصویر نهایی به لحاظ بصری برای مخاطب آزاردهنده خواهد بود.

۴-۲. تأثیر فضای رنگی حاکم

حاکمیت یک رنگ در محیط، فضای رنگی دیوارنگاره‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ چرا که برقراری کیفیت زیباشناختی مطلوب در دیوارنگاره‌ها، مستلزم ایجاد هارمونی رنگی بین اثر و محیط آن می‌باشد. اما تعارض و کنتراست بالای رنگی بین آن‌ها، اغتشاش بصری در فضا را موجب می‌شود.

۵-۲. تأثیر شرایط نوری

نور مناسب محیط، می‌تواند باعث درخشش رنگ و ارتقای کیفیت بصری بافت در دیوارنگاره‌ها شود؛ اما تابش شدید و طولانی‌مدت نور طبیعی، می‌تواند عوارضی چون رنگ‌پریدگی و فرسایش را نیز ایجاد کند. لذا جهت جغرافیایی دیوار، که مدت زمان تابش نور، شدت نور، سایه، انعکاس و حتی رنگ مایه نور دریافتی خورشید را تعیین می‌کند، باید درست انتخاب شود. نور مصنوعی نیز با داشتن قابلیت کنترل و تولید جلوه‌های بصری متنوع، می‌تواند موجب تأکید هدفمند بر قسمتی از اثر شود.

نتیجه

نقاشی‌های دیواری، ضمن حفظ عناصر بنیادین هنری، تابعی از محیط حاکم بر دیوار و کیفیات بصری وابسته به آن است، که در تکنولوژی، فرم و محتوا نیز باید با آن محیط در تناسب باشد. کیفیت‌های بصری محیط هر یک ویژگی‌ها و محدودیت‌هایی دارند و بسته به شرایط دیوار، تأثیرات قابل توجهی بر فرآیند طراحی و اجرای دیوارنگاره‌ها خواهند گذاشت. شرایط اقلیمی به واسطه آب و هوا بر تکنولوژی و پایداری نقاشی دیواری اثرگذار است. فضای فرهنگی و هویتی حاکم، در محتوا و سطحی کیفی تعامل اثر با مخاطب نقش تعیین‌کننده دارد. موقعیت جغرافیایی اعم از خط افق و شیب حاکم، بر خوانش اثر نسبت به میدان دید مخاطب تأثیرگذار است. همچنین حاکمیت رنگ محیط، با وجه زیباشناختی در فضای رنگی دیوارنگاره در ارتباط است. شرایط نوری نیز جلوه‌های بصری نقاشی دیواری و کیفیت ماندگاری آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این‌رو بررسی کیفیت‌های بصری محیط، ضمن دستیابی هنرمند به قابلیت‌های موجود در فضای محاط‌کننده اثر و به فعلیت‌درآوردن آن‌ها، موجب می‌شود که آثار دیواری در تناسب و هماهنگی با محیط خلق شوند و در نگاه کلی، به تولید آثار دیواری مطلوب‌تر و ارتقای سطح کیفی آن‌ها می‌انجامد.

پی‌نوشت‌ها

۱. در این پژوهش، دو واژه نقاشی دیواری و دیوارنگاری در مفهوم کلی به‌جای یکدیگر به‌کار رفته و در معنای یکسان استفاده شده است.
۲. جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به: کفشچیان‌مقدم، اصغر (۱۳۸۳)؛ بررسی ویژگی‌های نقاشی دیواری، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۰.
۳. «هنر شهری به آن دسته از آثار هنری اشاره دارد که با شیوه‌ها و ابزارهای مختلف و با ارتباطی فرمی یا محتوایی با پدیده شهر، آفریده یا ارائه شده و با اهداف زیباشناختی یا سمبلیک برای قرارگیری در محیط‌های شهری طراحی و برنامه‌ریزی می‌شوند. آثار هنر شهری معمولاً در فضاها و محوطه‌های باز که قابل دسترسی برای همه مردم هستند، مانند پارک‌ها، میادین، پیاده‌روها، فضاهای سبز و نظایر آن‌ها اجرا شده و در معرض دید عموم قرار می‌گیرند» (مرتضایی و اصل فلاح، ۱۳۹۲: ۲۸۷).
۴. «دیوارنگاری از جمله کارآمدترین حوزه‌های مربوط به هنرهای شهری است که بیشتر با مخاطب‌های عمومی سروکار دارد. نقاشی دیواری یکی از شاخه‌های دیوارنگاری است که به گرایش‌های متنوعی از لحاظ ساخت و پیکربندی قابل تقسیم است. دیوارنگاری به معنای عام کلمه را می‌توان ایجاد هرگونه نقش و بافت بصری بر روی دیوار نامید که فقدان پیام و روایت از اختصاصات آن است. در این صورت دیوارنگاری صرفاً جنبه زیباشناختی پیدا می‌کند. نقاشی دیواری نوعی دیوارنگاری است که ابلاغ پیام و روایت از مختصات آن به شمار می‌رود» (نوروزی‌طلب، ۱۳۹۳، ۲۸).
۵. تقسیم‌بندی مناطق چهارگانه اقلیمی در ایران که توسط حسین گنجی پیشنهاد شده است عبارتند از: اقلیم گرم و خشک، اقلیم گرم و مرطوب، اقلیم معتدل و مرطوب، اقلیم سرد.
۶. Jon Lang
۷. Diego Rivera نقاش و دیوارنگار مکزیکی.
۸. Kevin Andrew Lynch شهرساز و پژوهشگر آمریکایی در حوزه برنامه‌ریزی شهری.

منابع

- اسکندری، ایرج. (۱۳۹۲). تأملی در مبانی ساختاری و زیباشناختی نقاشی دیواری. مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسلانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- ایتن، یوهانس (۱۳۸۰). هنر رنگ و کاربرد آن (ترجمه عربعلی شروه). تهران: سمت.

- تولایی، نوین و پدوند، شادان. (۱۳۷۸). آشنایی با ویژگی‌های فضایی- مکانی مسجد در ایران: آموخته‌هایی از نمونه‌های ماندگار گذشته. مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده. جلد دوم. تهران: دانشگاه هنر.
- پوردیهیمی، شهرام. (۱۳۹۰). *زبان اقلیمی در طراحی محیطی پایدار: کاربرد اقلیم‌شناسی در برنامه‌ریزی و طراحی محیط. تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.*
- خاک‌زند، مهدی؛ محمدی، مریم، جم، فاطمه و آقابزرگی، کوروش. (۱۳۹۳). شناسایی عوامل مؤثر بر طراحی بدنه‌های شهری با تأکید بر ابعاد زیبایی‌شناسی و زیست‌محیطی (نمونه موردی: خیابان ولی‌عصر (عج)- شهر قشم). *فصلنامه مطالعات شهری*، ۳ (۱۰)، ۲۶-۱۵.
- زنگی، بهنام (۱۳۹۵). روایت منظر در دیوارنگاری، کاربست دیوارنگاری شهری در دستیابی به منظر شهری انسانگرا. *نشریه منظر*، ۸ (۳۵)، ۴۹-۴۰.
- فلاح، محمدصادق. (۱۳۸۵). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. *نشریه هنرهای زیبا*، ۲۶ (۲۶)، ۶۶-۵۷.
- کفشچیان مقدم، اصغر. (۱۳۸۳). بررسی ویژگی‌های نقاشی دیواری. *نشریه هنرهای زیبا*، ۲۰ (۲۰)، ۷۸-۶۷.
- کفشچیان مقدم، اصغر. (۱۳۹۵). بررسی ابعاد زیباشناسی دیوارنگاری شهری، دیوارنگاری‌ها باید با هویت شهری متناسب باشند. *مصاحبه منتشرشده در سایت سازمان زیباسازی شهر تهران*. (سه شنبه ۱۹ بهمن ۱۳۹۵)
- لنگ، جان. (۱۳۸۳). *آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)* (ترجمه علیرضا عینی‌فر). چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- مرتضایی، سیدرضا و اصل فلاح، مهدی. (۱۳۹۲). *بنیان‌های طراحی در زیباسازی شهری. سازمان زیباسازی تهران. تهران: هنر و معماری قرن.*
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۵). *معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)*. اصفهان: نشر راهیان.
- نوروزی‌طلب، علیرضا. (۱۳۹۳). اصول و مبانی نظری دیوارنگاری شهری (مبانی نظری هنر شهری، با تأکید بر دیوارنگاری). *مجموعه مقالات دیوارنگاری شهری. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.*
- نیک‌بخت، محسن و سیدصدر، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۱). *دایره‌المعارف معماری و شهرسازی*. تهران: نشر آزاده.

- Smith, PF. (1974). *The dynamics of urbanism*. London: Rourledge
- www. Pinterest.com.
- www. Wikipedia.org/wiki.
- www.shiraz1400.ir/
- www. isfahancity.blogfa.com
- www. Fardanews.com/fa/news/149535/.
- www. Tasnimnews.com/fa/news/1396/03/17/1428425.
- www. Borazjancity.ir/desktopmodules/news.
- www. Persian-star.org/painting.

